

8. Курс криминалистики : [учеб. пособие для вузов]. – 3-е изд., доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право. – 2001.
9. Овечкин В.А. Расследование преступлений, скрытых инсценировками : [учеб. пособие] / В.А. Овечкин. – Х.: Юрид. ин-т, 1979. – 86 с.
10. Очеретяний М.А. Способи учинення хуліганства групою осіб як елемент криміналістичної характеристики злочину / М.А. Очеретяний // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : Збірник наукових праць. – 2014. – № 4. – 520 с. – С. 468–474.
11. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі); [Підручник]. – К.: Кондор, 2005. – 588 с.
12. Справа № 160/378/14-к, Архів Локачинського районного суду Волинської обл., 2015 р.
13. Справа № 644/29/13-к, Архів Орджонікідзевського району м. Харкова, 2013 р.
14. Уткин М.С. Особенности расследования и предупреждения хищений в потребительской кооперации / М.С. Уткин. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1975. – 62 с.
15. Яблоков Н.П. Криминалистика : [Учебник для вузов]. / Н.П. Яблоков. – М., 200. – 588 с.

УДК 343.12+343.143

ГОРБАЧОВ О.В.

ДОСВІД ДЕРЖАВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

У статті досліджено досвід забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації з метою впровадження окремих аспектів у вітчизняне законодавство під час формування національної моделі цього напрямку оперативно-розшукової діяльності. Підкреслено перспективність подальшого розвитку інституту оперативно-розшукового забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, який вбачається в розробленні теоретико-методологічних засад його прикладного використання.

Ключові слова: оперативно-розшукове забезпечення, заходи безпеки, особи, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, кримінальне судочинство.

В статье исследован опыт обеспечения безопасности лиц, выполняющих специальное задание по раскрытию преступной деятельности организованной группы или преступной организации с целью внедрения отдельных аспектов в отечественное законодательство при формировании национальной модели этого направления оперативно-розыскной деятельности. Подчеркнуто перспективность дальнейшего развития института оперативно-розыскного обеспечения безопасности лиц, выполняющих специальное задание по раскрытию преступной деятельности организованной группы или преступной организации, в виде разработки теоретико-методологических основ его прикладного использования.

Ключевые слова: оперативно-розыскное обеспечение, меры безопасности, лица, выполняющие специальное задание по раскрытию преступной деятельности организованной группы или преступной организации, уголовное судопроизводство.

The article deals with the experience of ensuring the safety of persons performing a special task to disclose the criminal activities of an organized group or a criminal organization with the purpose of introducing certain aspects into the domestic legislation, while forming a national model of this area of operational-search activity. The perspectives of the further development of the institute for the operational search of the safety of persons carrying out a special task to disclose the criminal activities of an organized group or a criminal organization, which seen in the development of the theoretical and methodological foundations of its applied use, are underlined.

Key words: *operative-search support, security measures, persons performing a special task to disclose the criminal activities of an organized group or a criminal organization, criminal proceedings.*

Постановка проблеми. Як показує досвід оперативно-розшукової діяльності оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції як під час оперативного розроблення, так і під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів з метою отримання відомостей, речей і документів, які мають значення для досудового розслідування можуть залучатися особи, які негласно або конфіденційно співробітничать з органами Національної поліції, які зазвичай наражаються на небезпеку, пов'язану із загрозою їхньому життю і здоров'ю.

Водночас проблема забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у процесі оперативно-розшукової діяльності під час оперативного розроблення, в останні роки набула особливого змісту та значення у зв'язку із загостренням криміногенної ситуації в державі, що, своєю чергою, призводить до зростання рівня латентності злочинів.

Нормативно-правове регулювання та організаційне забезпечення заходів безпеки щодо цих осіб потребує суттєвого удосконалення, у зв'язку з чим дослідження досвіду держав пострадянського простору в забезпеченні безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, стане у нагоді під час розв'язання складного комплексу проблем підвищення активності громадян у протидії злочинним проявам, їх взаємодії з оперативними підрозділами органів Національної поліції, їх правового та соціального захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення безпеки осіб, які є учасниками кримінального судочинства та оперативно-розшукової діяльності, досліджували Л.В. Брусніцин, В.А. Булатов, О.О. Гриньків, В.С. Зеленецький, А.О. Ляш, Н.І. Кулагін, В.В. Кожевников, Н.В. Куркін, А.Ю. Спіхін, В.В. Томін та інші вчені. Питання правового регулювання захисту осіб – учасників оперативно-розшукової діяльності розглядалися в роботах відомих вітчизняних учених: К.В. Антонова, О.М. Бандурки, Б.І. Бараненка, В.П. Богатирьова, О.Ф. Возного, О.А. Гапона, В.В. Голубця, О.М. Джужі, О.Ф. Долженкова, В.М. Євдокимова, В.П. Захарова, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, М.В. Корнієнка, В.І. Лебеденка, Д.Й. Никифорчука, О.І. Козаченко, В.В. Матвійчука, К.І. Ольшевського, І.І. Приполова, Е.В. Рижкова, Я.І. Слободяна, Ю.Р. Черкасова, І.Р. Шинкаренко та інших.

Ця проблематика відображена в статтях і тезах наукових повідомлень, зокрема в публікаціях О.М. Гогуса, П.В. Діхтієвського, Г.В. Коновалової, М.І. Костіна, М.М. Поколюдній та деяких інших авторів. Теоретико-правові та організаційно-тактичні основи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства стали предметом монографічного дисертаційного дослідження Р.В. Тарасенка.

Формування цілей. Мета статті полягає в дослідженні досвіду держав пострадянського простору в забезпеченні безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, з метою впровадження окремих аспектів у вітчизняне законодавство під час формування національної моделі цього напрямку оперативно-розшукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проблема протиправного впливу на свідків, потерпілих, суддів, прокурорів, слідчих, осіб, які конфіденційно співробітничать з правоохоронними органами і впроваджені в організовані злочинні групи, злочинні організації, членів їхніх сімей та близьких родичів, є актуальною не тільки для країн на території всього пострадянського простору, але і для держав дальнього зарубіжжя.

Як зазначає С.М. Гусаров, Україна цілком визнає пріоритет міжнародного права і як повноправний член міжнародної спільноти постійно підвищує рівень виконання міжнародних актів

та активно використовує позитивну практику із захисту прав та інтересів суб'єктів забезпечення правоохоронної діяльності [1, с. 9].

Отже, в СНД проводиться відповідна робота щодо розроблення та прийняття законодавства, спрямованого на забезпечення недоторканості та особистої безпеки осіб, які здійснюють кримінальне судочинство або сприяють йому.

Так, у грудні 1998 року на XII пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД було прийнято Модельний закон про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних та контролюючих органів [2]. У червні 2000 року розроблено та ухвалено угоду між державами-учасницями СНД щодо захисту учасників кримінального процесу, свідків та інших осіб, які беруть у ньому участь. Цю угоду було підписано 28 листопада 2006 року президентами Азербайджану, Киргизії, Вірменії, Білорусі, Казахстану, Таджикистану, України та Росії з метою забезпечення ефективної протидії злочинності на території СНД і належної реалізації завдань кримінального судочинства [3]. В основу цих документів покладено принципи та стандарти державного захисту учасників кримінального процесу, закріплені у міжнародно-правових актах ООН і у відповідному законодавстві держав-учасниць СНД [4, с. 53].

Проаналізуємо процес становлення інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Російській Федерації, Білорусі, Казахстані, Латвії порівняно з Україною.

Із прийняттям нового КПК РФ у російському законодавстві передбачено заходи процесуального характеру, спрямовані на забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, але це не вирішило всіх наявних проблем. Процедура реалізації заходів забезпечення безпеки у новому КПК РФ урегульовано, але, як вважає О.Ю. Єспіхін, ця процедура є недостатньо чіткою, а відповідної практики наразі бракує [5, с. 46].

Закріплення у новому КПК РФ положень, відповідно до яких держава зобов'язується захищати учасників кримінального судочинства, є, з одного боку, визнанням пріоритетного спрямування діяльності державних органів на вирішення завдань кримінального судочинства, а з іншого – реалізацією перших кроків у створенні механізму забезпечення безпеки його учасників [6, с. 49]. Поділяємо думку Л.В. Брусніцина про те, що у визначенні КПК РФ заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства було допущено суттєві прорахунки, що свідчить не тільки про складність їх нормативного врегулювання через новизну для вітчизняного законодавця, а й про те, що проблеми посткримінального впливу до цього часу залишаються на периферії його уваги під час розроблення законів щодо протидії злочинності [7, с. 32].

Застосування лише процесуальних заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, як показує практика, недостатньо для реального захисту таких осіб.

Необхідно також вживати інших (непроцесуальних) заходів щодо постійної охорони протягом тривалого часу, зміни місця проживання, зовнішності, паспортних даних тощо. Реалізація таких заходів потребує відповідного правового і фінансово забезпечення, а тому одночасно з розвитком процесуального законодавства у РФ удосконалювалося правове регулювання забезпечення безпеки потерпілих та свідків із застосуванням непроцесуальних заходів. Недостатність процесуальних заходів, а також необхідність соціального захисту з боку держави зумовили розроблення та прийняття закону, яким передбачено застосування комплексу заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та визначено механізм їх реалізації [8].

На виконання вищевказаного Федерального закону в Російській Федерації реалізується Державна програма щодо забезпечення безпеки потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства. У липні 2013 року була прийнята третя програма на 2014–2018 роки. Обсяг фінансового забезпечення реалізації Програми на 2014–2018 роки за рахунок коштів федерального бюджету складає 1405,55 млн руб., зокрема: у 2014 році – 281,11 млн руб.; у 2015 році – 281,11 млн руб.; у 2016 році – 281,11 млн руб.; у 2017 році – 281,11 млн руб.

Реалізація програми захисту свідків у РФ покладено на кілька міністерств і відомств: МВС РФ, ФСБ РФ, Федеральну службу РФ з контролю за оборотом наркотиків, ФСВП, Федеральну службу з праці та зайнятості.

Передбачається, що за 2014–2018 роки дією програми захисту учасників кримінального судочинства буде охоплено понад 20 тисяч осіб. Вивчення бюджету програми дає змогу зробити висновок, що найбільш часто застосовуються заходи з особистої безпеки осіб, які підлягають захисту і забезпечення їх спеціальними засобами захисту та сповіщення про небезпеку. При цьому необхідно зазначити, що такі заходи безпеки, як зміна місця проживання, зміна документів, зміна зовнішності, зміна місця роботи і навчання, хоча і включені до програми, але не передбачають

асигнувань на зазначені роки, таким чином, можна припустити, що застосовуватися вони навряд чи будуть.

У Республіці Башкортостан РФ Закон «Про державний захист потерпілих, свідків та інших осіб, які сприяють кримінальному судочинству» прийнято 14 жовтня 1994 року [9]. Окрім загальновідомих заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства (особиста охорона, охорона майна, зміна місця роботи, навчання особи тощо), у цьому законі передбачено:

- здійснення закритого судового розгляду;
- використання відеозапису свідчень на стадії досудового розслідування для їх відтворення у суді;
- проведення допиту свідка, потерпілого, експерта за відсутності підсудного або за межами зали судового засідання із використанням технічних засобів зв'язку (у виняткових випадках – із місця перебування допитуваної особи за межами приміщення суду);
- звільнення від явки до суду особи, безпеку якої забезпечують, та оголошення її свідчень, наданих нею під час досудового слідства, або відтворення відеозапису цих показань.

У нових КПК Казахстану і Білорусі, прийнятих відповідно у 1997 і 1999 роках [10; 11], інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства присвячено окрему главу. Найбільш вдалим, на нашу думку, є норми, передбачені у КПК Республіки Білорусь. Вони включають перелік відповідних заходів (статті 66–72). У статті 66 передбачено поділ заходів забезпечення безпеки на два види: процесуальні (нерозголошення відомостей про особу, звільнення її від явки до суду, закриті судові засідання) та непроцесуальні (використання технічних засобів контролю; прослуховування розмов із використанням технічних засобів; особиста охорона, охорона житла та майна особи; зміна її паспортних даних і заміна документів; заборона надання відомостей про особу).

Варто звернути увагу на норму, передбачену статтею 68 КПК Республіки Білорусь, щодо можливості у разі необхідності проведення допиту особи, яка підлягає захисту, із використанням відеотехнічних засобів за відсутності особи в залі судового засідання (п. 3 ст. 68 КПК РБ). У такий спосіб за допомогою технічних засобів забезпечується анонімність цієї особи.

Законом Білорусі від 13.12.1999 № 340-З «Про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів» встановлено систему заходів державного захисту життя, здоров'я і майна суддів, посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів, службова діяльність яких може бути пов'язана з небезпекою щодо них та їхніх близьких родичів, що сприяє створенню належних умов для здійснення правосуддя та протидії злочинності [12].

Законом про внесення змін до КПК Латвії від 13.08.1991 заходи забезпечення безпеки було виокремлено в главу 9А (ст.ст. 106 2–106 10). Внесення змін не обмежувалося лишеходами спеціального процесуального захисту, а передбачало заохочення осіб, притягнених до кримінальної відповідальності, за умови надання ними «суттєвої допомоги у розкритті тяжкого злочину, скоєного організованою групою, більш тяжкого або більш небезпечного, ніж скоєного цією особою». За наявності таких обставин Генеральний прокурор своєю постановою може закрити провадження у справі щодо зазначеної особи, якщо вона скоїла злочин, за який не передбачено покарання у виді смертної кари або позбавлення волі на строк понад 10 років (ст. 208 1).

Зауважимо, що науковці не одностайні в оцінюванні внесення таких змін. Зокрема, М.П. Шешуков вважає, що це є явним відступом від закріпленого в КПК принципу презумпції невинуватості, що породжує внутрішні протиріччя в кримінально-процесуальному законі [13, с. 87].

В Естонії також прийнято спеціальні законодавчі акти щодо забезпечення безпеки осіб, потерпілих від злочинів, та свідків.

Зазначимо, що у міському суді м. Таллінна відкрито спеціальний зал судових засідань, у якому встановлено систему для зміни тембру голосу під час допиту свідків та аудіо- й відеотехніку для фіксації і перегляду судового засідання. У нормативних актах передбачено, що в деяких випадках свідки та потерпілі можуть давати свідчення у найбільш безпечних для них місцях, навіть вдома, спостерігаючи при цьому за перебігом судового засідання [14, с. 104].

Відповідно до законодавства Литви передбачено можливість зміни анкетних даних особи у протоколах слідчих дій, проведення впізнання поза візуальним спостереженням особи, що підлягає упізнанню. Основним завданням Служби захисту свідків та жертв злочинів (спецпідрозділ поліції) при МВС Литви є комплексне забезпечення захисту свідків, жертв злочинів, а також усіх учасників кримінального судочинства, зокрема оперативного розроблення від потенційного злочинного тиску, здійснення відповідної оперативної діяльності як на території держави, так і за її межами (на підставі міжнародних договорів) [15].

Згідно із системою чинного українського законодавства правову основу гарантування безпеки визначеної категорії осіб становлять загальні та спеціальні нормативно-правові акти. Спеціальні класифікують на гласні і таємні.

До системи спеціальних нормативно-правових актів відносять відомчі нормативно-правові акти органів державної виконавчої влади: Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, Служби безпеки України, Міністерства доходів і зборів України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Міністерства оборони України та інші.

Проте, незважаючи на вдосконалення чинного законодавства, є досить велика кількість проблем у сфері гарантування особистої безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Зокрема, новелою Кримінального процесуального кодексу України стало використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні, передбачених ст. 256 Кримінального процесуального кодексу України [16]. У положеннях зазначеної статті визначається, що особи, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки. Допит цих осіб може відбуватися зі збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом. На нашу думку, в разі залучення особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, як свідка до надання свідчень за правилами передбаченої статті грубо порушуються правила організації конфіденційного співробітництва, передбаченого законодавством. Так, попри те, що додаткове джерело доказів слугуватиме встановленню ширшого кола обставин у кримінальному провадженні і доведенню чи спростуванню вини особи, якій винесено повідомлення про підозру, це ставить під загрозу особисту безпеку допитуваного конфідента [17, с. 250].

Висновки. Підбиваючи підсумки, необхідно відзначити, що рівень забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в цілому, а осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації зокрема, як і довіра органам Національної поліції в Україні залишаються на досить низькому рівні, що тягне за собою відмову осіб співробітничати з правоохоронними органами і надавати необхідну інформацію. Досвід країн пострадянського простору показує, що застосування заходів забезпечення безпеки дає позитивні результати, що зміцнює довіру осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, до правосуддя і заохочує їх надавати свідчення під час кримінального судочинства.

Отже, реалізація проблематики гарантування безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, потребує вдосконалення навіть після реформування кримінального процесуального законодавства та законодавства про оперативно-розшукову діяльність. У цьому контексті, на нашу думку, по-перше, необхідно встановити відповідність між формально задекларованими напрямками діяльності негласних працівників та конфідентів із реальними можливостями держави забезпечити їхню особисту безпеку в процесі реалізації визначених завдань; по-друге, встановити вищий рівень гарантування особистої безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (збільшення грошових виплат, разових винагород та інших видів фінансування негласної роботи та оперативно-розшукової діяльності, запланованих на утримання органів (підрозділів) Національної поліції України, за видатками спеціального призначення, триваліші відпустки, пільгові умови придбання житла, скорочення строку служби тощо).

Відтак необхідність подальшого вдосконалення оперативно-розшукового та кримінально-процесуального законодавства України в сфері забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, є досить актуальним та своєчасним, а запорукою досягнення успішного результату стане у нагоді вивчення і впровадження зарубіжного досвіду вирішення зазначеної проблеми в національне законодавство.

Список використаних джерел:

1. Гусаров С.М. Діяльність органів внутрішніх справ України із забезпечення прав і свобод людини та громадянина / С.М. Гусаров // Віче. – 2013. – № 4. – С. 8–11.
2. Модельний закон про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів [Електронний ресурс]: постанова Асамблеї держав-учасниць СНД № 12-9 від 8 грудня. 1998 г. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_9v/pg_ilndwu.htm.
3. Росія ратифікувала угоду про захист учасників кримінальних процесів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/189201>.
4. Москаленко А.В. Заходи державного захисту осіб, які здійснюють кримінальне судочинство в країнах СНД / А.В. Москаленко // Російський слідчий. – 2006. – № 10. – С. 53–54.
5. Епіхін А. Правове регулювання заходів безпеки учасників процесу / А. Епіхін // Законність. – 2003. – № 5. – С. 45 – 48.
6. Кондратьев Е.Е. Новый УПК : защита свидетелей, потерпевших и других участников уголовного процесса / Е.Е. Кондратьев // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 48–53.
7. Брусніцин Л.В. Проблеми формування російського законодавства про захист осіб, які сприяють кримінального правосуддя / Л.В. Брусніцин // Держава і право. – 2004. – № 2. – С. 32–40.
8. Про державний захист потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства: Федеральний закон від 20 серпня 2004 № 119-ФЗ // Збір законодавства Російської Федерації. – 2004. – № 34. – Ч. 1. – Ст. 3534.
9. Про державний захист потерпілих, свідків та інших осіб, які сприяють кримінальному судочинству: Закон Республіки Башкортостан від 14 жовтня 1994 // Відомості з'їзду Верховної Ради і Уряду Республіки Башкортостан. – 1995. – № 2. – Ст. 45.
10. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?regnom=1272.
11. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Білорусь: 16 липня 1999 № 295-3, зі зм. і доп. : Текст Кодексу на 4 лютого 2008 року – Мінськ, 2008. – 492 с.
12. Про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів [Електронний ресурс]: Закон Республіки Білорусь від 13 грудня 1999 № 340-3. – Режим доступу: <http://www.levonevski.net/pravo/razdel2/num1/2d115.html>.
13. Шешуков М.П. Латвийское законодательство о защите лиц, содействующих правосудию по уголовным делам / М.П. Шешуков // Государство и право. – 1999. – № 2. – С. 84–88.
14. Сильнов М.А. Захист свідків як проблема суспільної безпеки / М. А. Сильнов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 103–108.
15. Правоохоронні органи держав-учасниць і партнерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://polis.osce.org/countries/>.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами і доповненнями станом на 01.01.2013 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651a-17>.
17. Покоłodна М.М. Зарубіжний досвід забезпечення безпеки учасників оперативної розробки / М.М. Покоłodна // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, науково-теоретичний журнал, 2016. – № 4(76). – С. 241–251.